

Buitengewone leerstoel Cultureel Erfgoed & Participatieve Ruimtelijke Ontwikkeling (WUR)

Leren van twee eeuwen weldadigheid

De oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid was in 1818 het startschot voor de zeven Koloniën van Weldadigheid in Drenthe, Overijssel en Vlaanderen. Ruim twee eeuwen later is de vraag waar en hoe dit erfgoed ruimte biedt voor de hedendaagse transitieopgaven. Historisch geograaf Elyze Storms-Smeets ontwikkelt en test daar nieuwe methoden en instrumenten voor. In haar onderzoek wordt participatie met hoofdletters geschreven.

Veenhuizen, Fredriksoord, Wilhelminaoord, Willemsoord en Ommerschans: Nederland kent vijf Koloniën van Weldadigheid, in de vroege negentiende eeuw gesticht door de Maatschappij van Weldadigheid van Johannes graaf van den Bosch. Ook in België zijn twee van zijn landbouwkoloniën te vinden, in het Vlaamse Wortel en in Merksplas.

Met de Koloniën bood Van den Bosch arme stadsbewoners, zwervers en bedelaars een kans op een nieuw leven, veraf van de vervuilde en ongezonde vroegnegentiende-eeuwse steden. In het onontgonnen landschap van Drenthe, Overijssel en in Vlaanderen stichtte oud-militair en filantroop Van den Bosch zeven nederzettingen waar deze stedelingen een woning en een stukje landbouwgrond kregen – plus de scholing en tucht die volgens Van den Bosch onontbeerlijk waren om in die oostelijke uithoek van Nederland en in Vlaanderen als nieuwbakken boerenfamilie op eigen benen te staan. Tussen 1818 en 1921 haalde Van den Bosch' Maatschappij van Weldadigheid rond de 80.000 mensen naar alleen al de drie Drentse koloniën Veenhuizen, Fredriksoord en Wilhelminaoord.

Na dik twee eeuwen is van deze Drentse Koloniën van Weldadigheid nog heel veel over. Niet alleen de karakteristieke individuele monumenten en gebouwensembles

in de agrarische nederzettingen, maar ook de bijzondere landschappen die ontstonden uit de transformatie van woeste gronden tot cultuurlandschap, dat alles ingebed in een karakteristiek grid van lanen, wegen, waterlopen en verkavelingspatronen.

Transitieopgaven

De Drentse Koloniën van Weldadigheid vormen een van de aanstaande onderzoeksgebieden van historisch geograaf Elyze Storms-Smeets en haar promovendi. Storms-Smeets trad op 15 april aan als special associate professor en werkt toe naar de titel buitengewoon hoogleraar voor de leerstoel Cultureel Erfgoed en Participatieve Ruimtelijke Ontwikkeling (CEPRO) aan Wageningen University and Research (WUR). Het onderzoek wordt mede mogelijk gemaakt door de gemeente Westerveld en de Erfgoed Deal, en het onderzoeksteam wordt ondersteund door programma-coördinator Bertus Benning van Stichting CEPRO. Storms-Smeets gaat in Wageningen onderzoeken hoe kennis over de historische omgeving en erfgoed kan bijdragen aan oplossingen voor de hedendaagse transitieopgaven: 'Daarbij is de samenwerking binnen en tussen drie werelden van groot belang: de gemeenschap, de erfgoedwereld en academia.' Het uiteindelijke

Koloniehuisjes met zonnepanelen in de kolonie Frederiksoord. | Foto Wilbert Bijzitter

Rustoord I (1893) een voormalig bejaardentehuis in Wilhelminaoord van de Maatschappij van Weldadigheid. | Foto Albert Brunsting

Unesco-Werelderfgoed

De Koloniën van Weldadigheid in Veenhuizen, Frederiksoord, Wilhelminaoord en Wortel (België) zijn in juli 2020 door Unesco aangegeven als werelderfgoed. Die status kregen de koloniën omdat ze volgens Unesco een uitzonderlijk experiment zijn op het gebied van sociale hervormingen. De vier nederzettingen zijn volgens de VN-organisatie een historisch voorbeeld van *social engineering*, waarbij arme stedelingen werden heropgevoed tot zelfredzame burgers en braakliggend land veranderde in landbouwgrond.

Unesco noemt de Koloniën van Weldadigheid een uitstekend voorbeeld van het landschapsontwerp van een landbouwkolonie met een sociaal doel: 'Die landschapspatronen weerspiegelen het oorspronkelijke karakter van de verschillende typen Koloniën (vrij en onvrij), de daaropvolgende evolutie en illustreren de omvang, de ambitie en de evolutie van dit sociale experiment in zijn bloeiperiode (1818-1918).' Het landschap van de koloniën weerspiegelt dat doel nog altijd. Ondanks twee eeuwen van aanpassingen aan moderne opvattingen over armenzorg, landbouw, geestelijke gezondheidszorg en straf is de structuur van het landschap en veel van de bebouwing gebleven, aldus Unesco.

Bron kolonienvanweldadigheid.eu

streven van Storms-Smeets: gebiedsgerichte én actor-gerichte methoden en instrumenten ontwikkelen voor diverse typen erfgoed en verschillende transitieopgaven, in stedelijke en landelijke gebieden.

Dat doet de historisch geograaf samen met twee promovendi, aan de hand van een aantal *living labs*: het gebruik van het veenweidelandschap en ambachten als rietteelt en rietvlechten in Steenwijkerland en Noordwolde, energietransitie bij erfgoed in de Koloniën van Weldadigheid, zorg en welzijn in voormalige kolonie Wilhelminaoord en de inzet van historisch landschapsontwerp in Frederiksoord en Wilhelminaoord.

Beleving van het landschap

Een buitenbeentje, zo omschrijft Elyze Storms-Smeets zichzelf. Zo werkt ze onder meer voor het Gelders Genootschap: 'Ik ben actief in een wereld waar een monument toch in de eerste plaats nog als een object geldt. Ik kijk als historisch geograaf ook naar de context en naar erfgoed als ensemble, naar zowel het materiële als het immateriële erfgoed.'

Dat zo'n ingesnoerde blik kan knellen, illustreert Storms-Smeets aan de hand van de Drentse Koloniën: 'Het erfgoed beperkt zich hier niet tot de bebouwde omgeving en de cultuurlandschappen. Het ging hier juist om mensen die in een nieuwe leefomgeving een gemeenschap werden. Daar komt bij dat het hier om een vrij groot gebied gaat, met veel diversiteit, landschappelijk en wat betreft de bevolking. Die diversiteit vind je ook terug in de beleving van het landschap en in de geschiedenis van de mensen die er leefden, woonden en werkten.'

Gezamenlijke werkplaatsen

Bij die gelaagdheid past ook een andere manier van onderzoek. Storms-Smeets: 'De CEPRO-erfgoedbenadering is ruimtelijk, ontwerpelijk – en participatief.' Burgers, private partijen en maatschappelijke organisaties hebben bij die benadering een grote inbreng. 'Je ziet dat bij de beleidsvorming steeds meer lokale belanghebbenden worden betrokken – ook bij herontwikkeling of hergebruik van erfgoed binnen transitieopgaven. Dat vraagt om nieuwe vormen van interactie en dialoog en om een nieuwe rol van die andere partijen. De *living labs* dienen daarbij als werkplaatsen waar lokale belanghebbenden met het onderzoeksteam gezamenlijk kunnen schetsen, ontwerpen en discussiëren over manieren waarop die transitieopgaven van nu een plek kunnen krijgen in hun culturele erfgoed.'

Toen nogal uitzonderlijk

De levensloopbestendigheid en vitaliteit van lokale gemeenschappen en hun erfgoed zijn daarbij leidend.

Zo ook in het onderzoek in de Koloniën van Weldadigheid. Storms-Smeets: 'Die koloniën begonnen vanuit een sociaaleconomische drijfveer. Dat is de basis van het ontwerp van het huidige landschap in de koloniën, met zijn specifieke bebouwing, lanenstructuren en agrarische karakter. Maar het was ook het begin van een zorgstructuur en onderwijs aan kinderen. In die tijd nogal uitzonderlijk.'

Nu staat ook dit gebied voor grote transitieopgaven. De gemeente Westerveld – waarbinnen de koloniën Frederiksoord en Wilhelminaoord liggen – heeft onder andere te maken met schaalvergroting, het wegtrekken van jongeren, krimp en vergrijzing – met alle consequenties van dien voor onder meer zorg en huisvesting. Reden voor de gemeente om te inventariseren wat in deze gebieden leeft aan behoeften op het gebied van zorg, energietransitie, klimaatadaptatie, verduurzaming en circulariteit, maar bijvoorbeeld ook voor instandhouding van historische landschappen en gebouwd erfgoed. Elyze Storms-Smeets: 'De gemeente zoekt daarbij samen met de lokale gemeenschap naar richtingen voor de toekomst.'

Agrarische functie

Storms-Smeets noemt als voorbeeld de rol van landbouw in de Drentse koloniën: 'De gemeentelijke inventarisatie hing ook samen met de Unesco-nominatie; in het proces daarnaartoe bleek dat de agrarische sector ook zorgen had. De boeren wilden natuurlijk kunnen blijven boeren. Die bedrijfstak moet geen museumstuk worden. De buitengewone leerstoel dient dus ook daarin te helpen: hoe kun je – samen met de gemeenschap het erfgoed en historische landschap blijven ontwikkelen binnen het karakter, en binnen de nieuwe werelderfgoedstatus? Dat willen we met participatie aanpakken. In de koloniën organiseren we bijeenkomsten – keukentafelgesprekken en werkateliers – met agrariërs, ondernemers, natuurbeheerders, erfgoed specialisten, om te achterhalen: wat speelt er, wat zijn de verschillende belangen? Is het boeren binnen zo'n werelderfgoedgebied problematisch? Moet het beleid veranderen, helpt financiële steun? Is circulaire landbouw een weg? Vaak is er niet één antwoord of één oplossing – maar ontstaat uit de dialoog wel een gezamenlijk antwoord.' Met die grote inbreng van lokale partijen, hoopt Storms-Smeets te komen tot de ruimtelijke, ontwerpelijk en participatieve erfgoedbenadering die CEPRO voorstaat: 'Daarbij gaat het uiteindelijk om *adaptation*, erfgoed dat het goed doet omdat het zich als gebied weet door te ontwikkelen in samenhang met en vanuit de geschiedenis.'

Hans Fuchs is kunsthistoricus en publicist.

Koloniewoningen van de Toekomst in Frederiksoord.
| Foto Albert Brunsting

Ambtenarenhuisjes in Frederiksoord.
| Foto Albert Brunsting

Dit zijn van oudsher
landbouwnederzettingen
– die bedrijfstak moet
geen museumstuk worden

Een levend erfgoed

De Maatschappij van Weldadigheid die Johannes van den Bosch in 1818 oprichtte, bestaat nog altijd. De organisatie ontwikkelde samen met de provincie Drenthe en de gemeente Westerveld enige tijd geleden een nieuwe visie op de koloniën: de Koloniën als Proeftuin van Weldadigheid. Kernbegrippen uit die visie: sociaal ondernemen (zorgen voor elkaar), een duurzame toekomst (zelfvoorzienend wonen), samen leven (een verbonden gemeenschap) en gezond leven (duurzaam voedsel en innovatieve streekproducten). Die doelen werden verder uitgewerkt in het Kolonieplan, een gebiedsontwikkelingsplan opgesteld met partners uit het plangebied.

Bron Maatschappij van Weldadigheid